

Βιβλιοστάσιον

Δημήτριος Β. Γόνης –
Πατάπιος μοναχός Καυσοκαλυβίτης,
Παπα-Ἰωνᾶ Καυσοκαλυβίτου (†1765)
Νεομαρτυρολογικὴ Συλλογὴ (Εἰσαγωγὴ
– Κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου),
Κ. & Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2020,
σ. 450.

Ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Κ. & Μ. Σταμούλη ἐξέδωσε τὴν ἀνωτέρω ἐργασία ὡς προϊὼν κοινῆς προσπάθειας τῶν: α) Δημητρίου Β. Γόνη, Ὁμοτ. Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α., καὶ β) Παταπίου μοναχοῦ Καυσοκαλυβίτου.

Ἐπειδὴ θεωροῦμε σημαντικὴ τὴ ρῆση τοῦ Πινδάρου, τὴν ὁποία διασώζει ὁ Πλουτάρχος: «ἀρχομένου δ' ἔργου πρόσωπον χρῆ θέμεν τηλαυγές»¹, κρίναμε φρόνιμο νὰ ἀρχίσουμε τὴ βιβλιοπαρουσίασή μας ἀπὸ τὴ φωτεινὴ εἰκόνα τοῦ ἐξωφύλλου, τὴν ὁποία συνθέτουν:

τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, ὁ τίτλος τῆς ἐργασίας, ἡ ἐγχρωμὴ εἰκόνα τοῦ παπα-Ἰωνᾶ προσευχόμενου (ἀντίγραφο λεπτομέρειας φορητῆς εἰκόνας τοῦ ἀγίου Χαραλάμπους τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰ.), ὁ λογότυπος τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου καὶ ὄπισθεν ὄλων αὐτῶν μὲ ἐλαφρὸ χρωματισμὸ μέρος τοῦ κειμένου τῆς σ. 473 τῆς αὐτόγραφης *Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς* τοῦ παπα-Ἰωνᾶ μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Ἀκακίου. Τὸ ὀπισθόφυλλο εἰκονίζει τὸν παπα-Ἰωνᾶ συγγράφοντα τοὺς βίους τῶν Νεομαρτύρων στὴν Καλύβη τοῦ ὁσίου Ἀκακίου, ὅπου καὶ ἀσκήθηκε. Πρόκειται γιὰ σύγχρονο σχέδιο διὰ χειρὸς Τσιάντα μὲ μαύρην σινικὴ μελάνη.

Ἡ ἐργασία δομεῖται ὡς ἐξῆς: α) Πρόλογος, β) Πίνακας Περιεχομένων, γ) Εἰσαγωγὴ, δ) Κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου τῆς *Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς* τοῦ παπα-Ἰωνᾶ, ε) Γλωσσάριον

1. Βλ. σχετικὰ: Πλουτάρχου, *Ἠθικά. Πολιτικὰ παραγγέλματα*, κεφ. 10, 804D, ἐκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα 1975. Βλ. καί: α) H. N. Fowler, *Plutarch's moralia*, vol. 10, Cambridge, Harvard University Press, Massachusetts 1936 (φωτ. ἀνατ. 1969). β) Πινδάρου, *Ὀλυμπιονίκος*, 6, 3-4. Σημειώνουμε ὅτι τὸ τηλαυγές (=λαμπερό, ποὺ ἐκπέμπει φωτεινὴ ἀκτινοβολία μακριά) πρόσωπο, κατὰ τὸν μέγιστο λυρικὸ ποιητὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος Πίνδαρο, εἶναι ἔνδειξις ἐπιτυχίας. Ὡστόσο, τὸ παράγγελμα τοῦ Πινδάρου λέγεται ἀπὸ τὸν Πλούταρχο πρὸς κάποιον Μενέμαχο, ἀπὸ τὴν πόλιν τῶν Σάρδεων τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμοῦσε διακαῶς νὰ πολιτευθεῖ. Ὁ Πλούταρχος λοιπὸν τὸν συμβούλευσε ὅτι ὑπάρχουν δύο δρόμοι γιὰ νὰ πολιτευθεῖ κάποιος: Ὁ πρῶτος εἶναι ταχὺς καὶ ἀκτινοβόλος, ἀλλὰ πολὺ ἐπικίνδυνος· ὁ δεύτερος ἔχει λιγότερη λάμψη, εἶναι βραδύτερος, ἀλλὰ περισσότερο ἀσφαλής. Ἐμεῖς χρησιμοποιοῦμε τὸν λόγο τοῦ Πινδάρου, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου, γιὰ τὴν ἀκτινοβολία ποὺ αὐτὸ ὡς συνθετικὴ εἰκόνα ἐκπέμπει, προδιαθέτοντας θετικὰ τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου.

κυρίως τουρκικών λέξεων (θὰ ἦταν καθ' ἡμᾶς χρήσιμο καὶ ἀντίστοιχο γλωσσάριο δυσνόητων ἑλληνικῶν λέξεων), στ) Βραχυγραφίες, ζ) Βιβλιογραφία (κατ' ἐπιλογήν), η) Εἰκόνες, θ) Εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων τῆς Συλλογῆς τοῦ παπα-Ἰωνᾶ, ι) Σύντομη περίληψη στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, ια) Δύο Ἀγιορείτικες τοιχογραφίες μὲ τὸν ὄσιο Ἀκάκιο καὶ δύο μαθητές του καὶ ιβ) Μία ρωσικὴ χαλκογραφία εἰκονίζουσα Σύναξη τῶν Ἀγιορειτῶν Πατέρων τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰ.

Α. Ὁ Πρόλογος τῆς ὑπὸ παρουσίαση μελέτης [σσ. 7-9] εἶναι κείμενο πυκνὸ καὶ γι' αὐτὸ περιεκτικὸ, ποὺ ὑπακούει στὰ ἰσχύοντα σὲ ἐργασίες μὲ ὑπεύθυνη καὶ σοβαρὴ παρουσίαση τοῦ ἐρευνώμενου θέματος καὶ μὲ τὴ συνήθη ἔκφραση εὐχαριστιῶν, κατὰ τὴν κρίση τῶν συγγραφέων, σὲ πρόσωπα ἢ σὲ θεσμοὺς ποὺ κρίνονται ἄξιοι εὐγνωμοσύνης γιὰ τὴν ὅποια θετικὴ προσφορά τους.

Ὡστόσο, ἐπειδὴ δὲν ἀναφέρονται στὸ τέλος τῆς ἐργασίας συμπεράσματα, θὰ προτείνουμε τὸ τμήμα τοῦ προλόγου ἀπὸ τὸ μέσον περίπου τῆς σελίδας 7 μέχρι καὶ τὸ μέσον τῆς σελίδας 8, νὰ θεωρηθεῖ οἶονεὶ μικρὸς ἐπίλογος, προσθέτοντας συγχρόνως ὅτι τὴν πρότασή μας αὐτὴ δὲν τὴ θεωροῦμε μειονέκτημα οὔτε τοῦ προλόγου οὔτε –βεβαίως– τῆς ἐργασίας. Ἀντίθετα, πιστεύουμε ὅτι ὁ ἀναγνώστης, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν του τὸ συγκεκριμένο τμήμα τοῦ προλόγου, μπορεῖ καὶ νὰ κρίνει καὶ νὰ ἀφομοιώσει καλύτερα τὸ περιεχόμενο τῆς ἐργασίας.

Περαιτέρω, θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ παρατηρήσουμε καὶ τοῦτο: Ἐκφράζεται γενικώτερα ἢ θέση, ὅχι μόνον ἀπὸ ἀγιολόγους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκπροσώπους συναφῶν ἐπιστημῶν, ὅτι ἡ περίοδος τῶν Νεομαρτύρων δὲν ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν

Ἄλωση τῆς Πόλης (1453) οὔτε λήγει μὲ τὴν ἐπανάσταση γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ Ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ τὸ ἔτος 1821. Νεομάρτυρες ὑπάρχουν τόσο πρὸ τῆς Ἀλώσεως ὅσο καὶ μετὰ τὸ 1821, ἔτος τῆς ἐθνικῆς μας παλιγγενεσίας. Ἡ ἐπισημάνση αὐτὴ κρίνουμε ὅτι θὰ ἦταν χρήσιμο συμπλήρωμα τοῦ Προλόγου τῆς ἐργασίας.

Β. Ἡ πλουσιώτατη Εἰσαγωγή τῆς μελέτης [σσ. 15-156], ποὺ ἀναφέρεται στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ παπα-Ἰωνᾶ καὶ στὴ Συλλογὴ του, εἶναι δομημένη σὲ ὀκτὼ παραγράφους καὶ κάθε παράγραφος σὲ ὑποπαραγράφους. Εἰδικώτερα:

§ 1: Ἡ παράγραφος αὐτὴ [σσ. 15-64] ἀναφέρεται στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἱερομονάχου Ἰωνᾶ Καυσοκαλυβίτη τοῦ Αἰτωλοῦ, γνωστότερου ὅμως στὴ βιβλιογραφία ὡς παπα-Ἰωνᾶ τοῦ Καυσοκαλυβίτη. Ἡ ὑπεύθυνη καὶ σοβαρὴ ἐρευνητικὴ προσπάθεια τῶν συγγραφέων διαπιστώνεται πολλαπλῶς, ὅπως αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ὑποπαραγράφο α', στὴν ὁποία ἀποκλείουν ταύτιση τῶν ὁμώνυμων ἱερομονάχων, μαθητῶν τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ (1597-1682). Ἡ ἴδια ἐρευνητικὴ συνέπεια διαπιστώνεται καὶ στὴν ὑποπαραγράφο β', σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ὁ παπα-Ἰωνᾶς εἶναι Αἰτωλὸς ἢ Εὐρυτάνης [σσ. 22-28]. Οἱ συγγραφεῖς δικαίως στηρίζουν τὴν αἰτωλικὴ καταγωγή τοῦ Ἰωνᾶ μὲ πειστικὴ ἐπιχειρηματολογία. Στὴν ὑποπαραγράφο γ' (χρόνος γέννησης καὶ σπουδῆς τοῦ Ἰωνᾶ) οἱ συγγραφεῖς ἀποκλείουν τὴ φοίτηση τοῦ Ἰωνᾶ τόσο στὴ Σχολὴ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Βραγγιανῶν ὑπὸ τὸν γνωστὸ ἱερομόναχο Ἀναστάσιο Γόρδιο (1654-1729) ὅσο καὶ στὴ Σχολὴ Φουρνᾶ, ποὺ δὲν εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Διονύσιο σὲ χρόνον ποὺ θὰ

μπορούσε να είναι σπουδαστής ο Ίωνᾶς. Στὴν ὑποπαράγραφο δ' ἀναφέρεται ὁ ἐπίμεμπτος τρόπος χειροτονίας τοῦ Ίωνᾶ, ὁ ὁποῖος ἀφορᾷ ἀφ' ἐνὸς τὸν μὴ «προσήμεροντα καιρόν» τῆς χειροτονίας καὶ ἀφ' ἐτέρου «τὴν δόσιν χρημάτων (σιμωνία)». Οἱ συγγραφεῖς ὀρθῶς θέτουν δύο οὐσιώδη καὶ ἀναπάνθητα ἐρωτήματα: α) Πότε, ποῦ καὶ κάτω ἀπὸ ποιῆς συνθήκες ἔγινε ἡ χειροτονία καὶ β) γιατί ὁ Ίωνᾶς ἀπέφυγε νὰ λύσει τὸ θέμα τῆς χειροτονίας μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πνευματικοῦ του (ὁσίου Ἀκακίου) ἀλλὰ περίμενε τὴν κοίμησίν του;

Στὴν ὑποπαράγραφο ε' (ἐνταξὴ τοῦ Ίωνᾶ στὴ συνοδιά τοῦ ὁσίου Ἀκακίου) διαπιστώνει ὁ ἀναγνώστης τὴν ὑπεύθυνη ἔρευνα ἐπιμέρους θεμάτων τῆς ἐργασίας σχετικά: α) μὲ τὸν χρόνο ἀφίξεως τοῦ Ίωνᾶ στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ β) μὲ τὴν ἐνταξὴ του στὴ συνοδιά τοῦ ὁσίου Ἀκακίου. Ἐντυπωσιάζει τόσο ἡ ὀρθὴ σύγκριση δύο χειρογράφων (Μεγίστης Λαύρας 898-Θ36 καὶ Μονῆς Γρηγορίου ὑπ' ἀριθμ. 52) ὅσο καὶ ἡ κρίση τῶν συγγραφέων γιὰ τὴ γνώμη τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα καὶ τοῦ καθηγητῆ Β. Ψευτογκᾶ, παρὰ τὸ συμπέρασμα τῆς ὑποπαραγράφου ὅτι συγγραφέας καὶ τῶν δύο κωδίκων εἶναι ὁ Ίωνᾶς.

Ἡ ὑποπαράγραφος στ' ἀναφέρεται στὸ κτιτορικὸ καὶ ἄλλο ἔργο τοῦ Ίωνᾶ, πρώτη ἐνέργεια τοῦ ὁποίου ἦταν, ἀφοῦ ἀνέλαβε τὰ ἡνία λειτουργίας τοῦ ἀσκητικοῦ κέντρου τῶν Καυσοκαλυβίων, ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου Ἀκακίου (1733), μετὰ ἀπὸ ἐπίσκεψή του στὴν Ἱ. Μ. τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ ἀκολούθως στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παπα-Ίωνᾶ νὰ ἀνεγείρει μονὴ καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους συνδέεται μὲ τὴν πατρίδα του Αἰτωλία. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴ Μονὴ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου.

Τὸ κτιτορικὸ ἔργο τοῦ παπα-Ίωνᾶ στὰ Καυσοκαλύβια ἦταν πλούσιο. Οἰκοδόμησε μεταξὺ ἄλλων: α) τὸν μεγάλο ναὸ τοῦ Κυριακοῦ ἀφιερωμένο στὴν Ἁγία Τριάδα, β) τὸ παρεκκλήσιο στὴν Ξηροκαλύβη τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ γ) ἀνακαίνισε τὴν Καλύβη τοῦ ὁσίου Ἀκακίου καὶ ἔκτισε παρεκκλήσιο πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου (περισσότερα βλ. στίς σσ. 44-46).

Ἡ ὑποπαράγραφος ζ' ἀναφέρεται στὸν παπα-Ίωνᾶ καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὰς ἔριδες τῆς ἐποχῆς του: α) Περί Μνημοσύνων καὶ β) Περί Ἀναβαπτισμοῦ. Οἱ συγγραφεῖς μόνον ἐμμέσως συμπεραίνουν ὅτι πιθανὸν ὁ Ίωνᾶς νὰ τήρησε θετικὴ στάση ἔναντι τῶν θέσεων τῶν Κολλυβάδων, δοθέντος ὅτι οἱ ἡγέτες τῶν τελευταίων ὄσιοι Νικόδημος ὁ Καυσοκαλυβίτης καὶ Μακάριος Νοταρᾶς, στὴ δευτέρη φάση τῆς ἔριδας, χρησιμοποίησαν τὰ νεομαρτυρολογικὰ κείμενα τοῦ παπα-Ίωνᾶ ὡς πηγὴ τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου*. Περαιτέρω οἱ συγγραφεῖς ὁμολογοῦν ὅτι: «ἐνῶ ἡ στάση τοῦ παπα-Ίωνᾶ στὴν περὶ τῶν Μνημοσύνων ἔριδα δὲν μᾶς εἶναι ξεκάθαρα γνωστὴ» [σ. 51], δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, ἡ ὁποία ἐξελίχθηκε σὲ θεολογικὴ διαμάχη μετὰ ἀπὸ τὸ 1750 μεταξὺ κύκλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ φέρει τὸν Ίωνᾶ πολὺ κοντὰ σὲ ἄλλες θεολογικὰς θέσεις τῶν Κολλυβάδων. Σημειωτέον ὅτι ὑπὲρ τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ τάχθηκαν: ὁ ἱεροδιάκονος Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης, ὁ ὄσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (1709-1809) καὶ ὁ ὄσιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος (1722-1813). Καὶ στὴν ἔριδα αὐτὴν οἱ συγγραφεῖς σημειώνουν ὅτι: «Ὁ παπα-Ίωνᾶς ὡς συμμαθητὴς τοῦ Νεοφύτου θὰ ὑπῆρχε ἀσφαλῶς καὶ ἔμμεσος δέκτης τῶν ἀναβαπτιστικῶν ἀπόψεων του» [σ. 52]. Ὡστόσο, «πληροφορίες γιὰ τὴν ἀμφι-

λεγόμενη στάση τοῦ παπα-Ἰωνᾶ στήν ἐν λόγῳ ἔριδα μᾶς παρέχει τὸ ἔμμετρο ἔργο *Πλανοσπαράκτης*» καὶ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς τοῦ Πηλίου. Ἄν καὶ ἡ βιβλιογραφία τῶν συγγραφέων γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ὑποπαράγραφου ζ' εἶναι πλούσια, μᾶλλον ἀπαιτεῖται περαιτέρω ἔρευνα τῶν σχετικῶν πηγῶν.

Στὴν ὑποπαράγραφο ἡ' οἱ συγγραφεῖς ὀρθῶς ἐξετάζουν τὶς δραστηριότητες τοῦ παπα-Ἰωνᾶ στὴν Κωνσταντινούπολη, τ.ἔ. στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀναφερόμενοι ἐπίσης στὶς σχέσεις του μὲ τὴ συντεχνία τῶν γουναράδων τῆς Χίου, τοὺς ὁποίους ὁ Ἰωνᾶς ἔπεισε, λόγῳ καὶ τῆς ἔριδας τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, νὰ στραφοῦν ἐναντίον τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Παΐσιου Β' (1751-1752) καὶ νὰ ἀπαιτήσουν τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν θρόνο ὑπὲρ τοῦ Κυρίλλου Ε' (1752-1757), ὅπερ καὶ ἐπέτυχαν. Ἡ ὅλη στάση τοῦ Ἰωνᾶ στὴν προκειμένη περίπτωση χρῆζει ἴσως λεπτομερέστερης ἔρευνας, τὴν ὁποία δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρεάζει τὸ γεγονός ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ὑπῆρξε χῶρος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰωνᾶς ἀντλήσε πολλὰ ἀπὸ τὰ νεομαρτυρολογικὰ κείμενά του, ἐντάσσοντάς τα στὴ συλλογὴ του [σ. 58].

Ἡ ὑποπαράγραφος θ' (ἡ κοίμησις τοῦ Ἰωνᾶ καὶ ἡ τύχη τῶν λειψάνων του) φρονοῦμε ὅτι κλείνει ἐπιτυχῶς τὸ βιογραφικὸ του διάγραμμα, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ ἐπιγράμματος ποῦ τοῦ ἀφιέρωσε ὁ φίλος του Καισάριος Δαπόντες (†1784) καὶ στὸ ὁποῖο τὸν μακαρίζει γιὰ τὸ κτιτορικὸ ἔργο του.

Ἡ ὑποπαράγραφος ι' (ὁ παπα-Ἰωνᾶς ὡς κωδικογράφος, σσ. 60-64) ἀποτελεῖ προσφορὰ τῶν συγγραφέων, ὅχι γιατί ἀναφέρουν τοὺς κώδικες τοῦ Ἰωνᾶ ποῦ ἐρεῖνησαν μέχρι τὴν ἔρευνα τῆς παρούσας

ἐργασίας, ἀλλὰ γιατί ἡ ἔρευνά τους βρῖσκεται σὲ ἐξέλιξη καί, ἐπομένως, σὲ μελλοντικὸ χρόνο ἴσως νὰ δημοσιεύσουν ἄγνωστους κώδικες τοῦ παπα-Ἰωνᾶ ποῦ καταχωρίζονται ἐντελῶς περιγραφικὰ στὴν παρούσα ἐργασία (βλ. σχετικὰ σσ. 61-64).

§ 2: Περιγραφή καὶ περιεχόμενα τῆς *Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς* τοῦ παπα-Ἰωνᾶ [σσ. 64-79].

Τόσο ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιγραφή ὅσο καὶ τὰ περιεχόμενα τοῦ κώδικα μὲ τὴ *Νεομαρτυρολογικὴ Συλλογὴ* τοῦ παπα-Ἰωνᾶ, οἱ συγγραφεῖς ἀκολουθοῦν τὰ ἰσχύοντα στὴ σχετικὴ ἐπιστημονικὴ δεοντολογία μὲ σεβασμὸ στὸν κωδικογράφου ἀφ' ἑνὸς καὶ στὸ κείμενο τοῦ κώδικα ἀφ' ἑτέρου. Τονίζουν ὡστόσο ὅτι, ἂν καὶ ὁ Ἰωνᾶς γιὰ νὰ ὀλοκληρώσει τὸ κείμενό του «ἐργάστηκε ἀρκετὰ χρόνια» καὶ ὅτι παρουσιάζει ἕνα «ὀλοκληρωμένο κείμενο», ἐντούτοις δὲν ἀποφεύγει τὰ λάθη [σ. 65].

Οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρονται στὴν πρώτη περιγραφή τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἰωνᾶ ἀπὸ τοὺς Εὐλόγιο Κουρίλα καὶ Μητροπολίτη πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρόνιο Εὐστρατιάδη, χωρὶς οἱ τελευταῖοι νὰ ἀποφύγουν ἀνακρίβειες, σφάλματα καὶ διάφορα κενά, τὰ ὁποῖα ὀρθῶς οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι τὰ ἀπέφυγε ὁ Καθηγητὴς τοῦ Α.Π.Θ. Β. Ψευτογκᾶς [σ. 67]. Ἔτσι, ἂν καὶ δέχονται ὅτι μία νέα δική τους περιγραφή τοῦ σχετικοῦ χειρογράφου τοῦ Ἰωνᾶ δὲν θὰ προσθέσει πολλὰ νέα στοιχεῖα, τὴν ἀναπτύσσουν ὡστόσο σὲ δώδεκα σελίδες [σσ. 68-79].

§ 3: Στὴν παράγραφο αὐτὴ [σσ. 79-105] ἀναφέρονται ἀριθμητικὰ δώδεκα κείμενα τοῦ Ἰωνᾶ, τὰ ὁποῖα οἱ συγγραφεῖς ἀναπτύσσουν διεξοδικὰ [σσ. 80-105] μὲ

σχετικές παρατηρήσεις, διευκρινίσεις και ποικίλα άλλα στοιχεία, χρήσιμα για την έρευνα καθ' έαυτην και προφανώς για τους αναγνώστες. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ μὲ στοιχείο ε' καὶ μὲ τίτλο «Ἄνεπίγραφο ἐργίδιο» ἔργο τοῦ Ἰωνᾶ, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν «ἀπουσία τῶν σημείων στοὺς νεομάρτυρες». Ἡ εὐλογία ἀπορία τοῦ Ἰωνᾶ στηρίζεται στὸ ὅτι «οἱ νεομάρτυρες τῶν μὲν ἀγώνων ἐκοινώνησαν τοῖς πάλαι ἀγίων² μάρτυσι τῶν δὲ σημείων οὐχί» [σ. 88]. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Ἰωνᾶς ἀντλεῖ τὶς ἀπαντήσεις γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα ἀπὸ ἔργα τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Χίου ἱατροῦ καὶ θεολογοφιλοσόφου Γεωργίου Κορσεσίου. Προσωπικά, ἂν καὶ διατηροῦμε σχετικές ἐπιφυλάξεις, θὰ προτεινάμε (καὶ μὲ τὴ σύμφωνη πιθανὸν γνώμη τῶν συγγραφέων) νὰ ἐρευνηθεῖ βαθύτερα καὶ λεπτομερέστερα τὸ θέμα σὲ διπλωματικὴ-μεταπτυχιακὴ ἐργασία ἢ –ἐνδεχομένως– καὶ σὲ διδ. διατριβή.

§ 4: Ἀναφέρεται στίς «Πηγὲς τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἰωνᾶ» [σσ. 106-130]. Οἱ συγγραφεῖς ἀποδέχονται τὶς γνωστὲς πηγὲς τῶν ἀποδεδειγμένων ἔργων τοῦ Ἰωνᾶ, ὄχι ὅμως καὶ τῶν μὴ πρωτότυπων ἔργων του. Πρόκειται: α) γιὰ ὑμναγιολογικὰ κείμενα τῶν μαρτύρων Ἰακώβου τοῦ νέου καὶ Μιχαὴλ τοῦ νέου, β) γιὰ δώδεκα σύντομα μαρτύρια τῶν Νεομαρτύρων τοῦ Ἰω. Καρυοφύλλη καὶ γ) γιὰ τὰ 14 Μαρτύρια ἀγίων, οἱ ὁποῖοι μαρτύρησαν ἀπὸ τὸ 1551 ἕως τὸ 1726, ὁ προσδιορισμὸς τῶν πηγῶν τῶν ὁποίων παρουσιάζει μεγάλο βαθμὸ δυσκολίας. Μὲ ἐπιστημονικὴ εὐθύνη, συνέπεια καὶ βαθεῖα ἐρευνητικὴ

διάθεση, οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρονται στίς πηγὲς τῶν μὴ πρωτότυπων ἔργων τοῦ παπα-Ἰωνᾶ, ἀξιοποιώντας δεόντως καὶ τὴ δευτερεύουσα ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία.

Περαιτέρω, στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἰωνᾶ, οἱ συγγραφεῖς προσθέτουν δύο παραγράφους (68α καὶ 72α), ποὺ ἀποτελοῦν προσθήκες τοῦ Ἰωνᾶ, μὲ τὴ διαπίστωση στὴν πρώτη ὅτι, μεταξὺ ἄλλων, ὁ παπα-Ἰωνᾶς ἀσχεῖ ὀξύτατη κριτικὴ εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν τῆς Αἰτωλίας. Ἡ στάση αὐτὴ τοῦ Ἰωνᾶ δὲν ἀποσπᾷ καθ' ἡμᾶς θετικὴ κριτικὴ ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅπως δὲν ἀποτελεῖ ἐπίσης πρωτοτυπία τοῦ Ἰωνᾶ ἢ μεταφορὰ τοῦ Βίου τοῦ Ἰακώβου τοῦ νέου ἀπὸ τὴ λόγια γλῶσσα στὴ δημῶδη τῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα μὲ «παρεμβάσεις» καὶ «προσθήκες» στὸ κείμενο.

Ἀναφέραμε τὸ τελευταῖο, γιὰ νὰ παρατηρήσουμε κάτι πολὺ γνωστὸ ἀλλὰ καὶ πολὺ σημαντικὸ. Ἀφορᾷ τὴ μεγάλη προσφορὰ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ὀθωμανοκρατίας στὴ διατήρηση τῶν δύο μορφῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, τόσο τῆς λογίας ὅσο καὶ τῆς δημῶδους. Εἰδικώτερα: Ἡ ὑπόδουλη Ἐκκλησία τελοῦσε τὶς ἀκολουθίες τῆς Θείας Λατρείας χρησιμοποιώντας τὴ λόγια-ἀρχαῖζουσα γλῶσσα τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ὅμως χρησιμοποιοῦσαν στὰ κηρύγματά τους καὶ στὸν προφορικὸ τους λόγο τὴ δημῶδη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα μὲ τὰ τοπικὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα. Ἐπιπλέον, διάφορα κείμενα γραμμένα στὴ λόγια μορφή τὰ μετέφεραν

1. Κρίνουμε ὅτι ἡ γενικὴ ἀγίων τοῦ κειμένου τῆς κριτικῆς ἔκδοσης πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ δοτικὴ: ἀγίοις.

καὶ στὴ δημώδη. Μεταξὺ τῶν πολλῶν σχετικῶν παραδειγμάτων ἀναφέρουμε αὐτὸ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος τὴν κατήχηση ποὺ εἶχε γράψει ὡς ἀρχιμανδρίτης τὸ 1587 σὲ λόγια γλῶσσα τὴ μετέγραψε ὁ ἴδιος σὲ δημώδη. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ ὅτι, ἐνῶ ἡ λόγια μορφή καταλαμβάνει 7,5 δισέλιδα φύλλα (σὲ 8ο σχῆμα), ἡ δημώδης καταλαμβάνει 15³.

Ἡ § 5 τῆς Εἰσαγωγῆς, ποὺ ἀφορᾷ τὸν χρόνο συγκρότησης τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἰωνᾶ, γράφεται μὲ τὸν γνωστὸ ὑπεύθυνο ἐπιστημονικὸ τρόπο ἔρευνας τῶν συγγραφέων, χωρὶς νὰ παραβλέπονται ἀντίστοιχες προσπάθειες γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἄλλων ἐπιστημόνων. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση οἱ σ. ἀναφέρονται στὴν ἔρευνα τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.: α) Β. Ψευτογκᾶ, ὁ ὁποῖος ὀρίζει ὡς χρόνο συγγραφῆς τῆς Συλλογῆς τὸ ἔτος 1730, καὶ β) Σ. Πασχαλίδη, ὁ ὁποῖος ὀρίζει τὰ ἔτη μεταξὺ 1745-1753 [σ. 132].

§ 6: Πρόκειται γιὰ σημαντικὴ παράγραφο, ποὺ ἀφορᾷ τὴ Συλλογὴ τοῦ παπα-Ἰωνᾶ καὶ μεταγενέστερες νεομαρτυρολογικὲς συλλογές. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα γίνεται ἐπὶ τῆ βάσει τριῶν σημαντικῶν ὄρων: σχέσεων, ἐξαρτήσεων καὶ ἐπιδράσεων. Βασικὸ συμπέρασμα ποὺ συνάγεται εἶναι ὅτι ἡ ἀξία τῆς Συλλογῆς τοῦ παπα-Ἰωνᾶ ἀποτελεῖ τὸν πρόδρομο τεσσάρων μεταγενέστερων Νεομαρτυρολογικῶν Συλλογῶν: α) τοῦ Καισάριου Δαπόντε, β) τοῦ κώδικα 129 τῆς Μονῆς Ἐσφιγμένου, γ) τοῦ κώδικα 25

τῆς Μονῆς Ξενοφώντος καὶ δ) τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου.

Οἱ συγγραφεῖς τῆς ἐργασίας, τὴν ὁποία καὶ κριτικὰ παρουσιάζουμε ἐδῶ, διατυπώνουν τὴν ἀποψη ὅτι τὸ ἐρώτημα τῆς σχέσης τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἰωνᾶ μὲ τίς μεταγενέστερες Συλλογές τὸ ἔθεσε ἡ ἔκδοση τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου (1799). Ὅμως τὸ ἐπανεφέραν στὴν ἐπικαιρότητα οἱ λόγιοι κληρικὸι Εὐλόγιος Κουρίλας καὶ πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης. Στὴ συνέχεια οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν, πρὸς τιμὴν τους, ὅτι οἱ Καθηγητὲς τοῦ Α.Π.Θ. Β. Ψευτογκᾶς καὶ Σ. Πασχαλίδης «κατέγραψαν τὰ περιεχόμενα τῶν ἐπὶ μέρους συλλογῶν, προέβησαν σὲ συγκρίσεις καὶ κατέληξαν σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα» [σ. 135]. Διαπιστώνουν ὡστόσο μὲ νόημα ὅτι «μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ συνόλου τῶν κειμένων τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἰωνᾶ τὸ ἔργο τῆς συγκρίσεως διευκολύνεται καὶ ἐνδείκνυται ἡ ἐκ νέου προσέγγιση τοῦ θέματος, ἔστω καὶ σὲ ἀδρὲς γραμμές» [σ. 135].

Ἀξίζει, κατὰ τὴν κρίση μας, νὰ μελετήσῃ ὁ ἀναγνώστης ὅσα οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν γιὰ τίς τέσσερις Νεομαρτυρολογικὲς Συλλογές ποὺ ἀναφέραμε πρὶν πάνω. Ἔτσι θὰ διαπιστώσῃ τὸν ὑπὸ τῶν συγγραφέων σαφῆ τρόπο σύνθεσης καὶ ὑπεύθυνης ἐρευνητικῆς προσπάθειας τῶν κειμένων τῶν Συλλογῶν καὶ συγχρόνως τὴν ἀξιοπιστία καὶ ὀρθότητα τῆς ἔρευνας προγενέστερων ἐπιστημόνων.

Στὴν § 7 οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρονται σὲ 2 πίνακες τοῦ κώδικα τοῦ Ἰωνᾶ. Ὁ πρῶτος ἔχει τίτλο: «Πίναξ τῶν ἐν τῷ

3. Βλ. Π. Β. Πάσχος, *Μιὰ Ὁρθόδοξη Κατήχηση τοῦ Μελετίου Πηγᾶ*, Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ΝΔ' (2010-2013) τόμου τῆς *Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, σσ. 107-168. Βλ. τὸ κείμενο τῆς μεταφράσεως στίς σσ. 140-168, ἐνῶ τὸ πρωτότυπον κείμενο (λογία μορφή) στίς σσ. 125-139.

παρόντι βιβλίῳ περιεχομένων» καὶ ὁ δεῦτερος: «Πίναξ τῶν περιεχομένων» [σ. τοῦ κώδικα 582-583 καὶ 585-587 ἀντίστοιχα]. Εἶναι ὀρθὴ ἢ τοποθέτηση τῶν συγγραφέων ὅτι οἱ πίνακες, ἂν καὶ μεταγενέστεροι, ὅμως «ἀποτελοῦν τεκμήριο ἀντιμετώπισεως καὶ καταγραφῆς τῶν περιεχομένων ἀπὸ μεταγενέστερους κατόχους ἢ ἀναγνώστες τοῦ κώδικα» [σ. 150]. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι ἐπίσης οἱ παρατηρήσεις τους καὶ στοὺς δύο πίνακες ποὺ προφανῶς δὲν ἀνήκουν στὸν Ἰωνᾶ.

Ἡ τελευταία § 8 ἀναφέρεται στὶς ἀρχές ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς στήριξαν τὴν ἔκδοσή τους. Εἶναι ἠθικὸ χρέος μας νὰ γνωρίσουμε στοὺς ἀναγνώστες τοῦ παρόντος ὅτι ὁ Δημήτριος Β. Γόνης, Ὁμότιμος Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α., ἔχει πλούσια πείρα καὶ ἀνάλογη γνώση στὴν κριτικὴ ἔκδοση κειμένων μεμονωμένων ἔργων ἢ καὶ ὀλόκληρων σειρῶν. Γι' αὐτὸ ἀξίζει κάθε ἀναγνώστης τῆς ἐργασίας αὐτῆς νὰ διαβάσει μὲ προσοχὴ καὶ τὴν παρούσα παράγραφο: «Ἀρχές τῆς παρούσας ἐκδόσεως» [σ. 154 κ.έ.].

Γ'. Ἀκολουθεῖ ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου τῆς «Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς τοῦ παπα-Ἰωνᾶ Καυσοκαλυβίτου» (κωδ. 2 τῆς καλύβης τοῦ Ἁγίου Ἀκακίου ἢ 199 τῆς Σκήτης τῶν Καυσοκαλυβίων) [σ. 1-581]. Προηγοῦνται τὰ «σύμβολα κριτικοῦ ὑπομνήματος» [σ. 158] καὶ ἀκολουθεῖ ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου [σ. 159-391], ἡ ὁποία κατακλείεται μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Ἀκακίου (σ. 391 τοῦ βιβλίου καὶ 581 τοῦ κώδικα).

Εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι οἱ συγγραφεῖς προσπάθησαν νὰ σεβαστοῦν τὴ γραφὴ τοῦ κειμένου τῆς *Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς*, ὅπως αὐτὴ ἐξῆλθε ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ παπα-Ἰωνᾶ. Ὡστόσο, ἡ χρῆση

ἀπὸ τὸν Ἰωνᾶ τῶν δύο κύριων μορφῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγραψε τὴ *Συλλογὴ*, δηλαδὴ τόσο τῆς λόγιας καὶ τῆς δημῶδους, ὅσο καὶ τῆς γλώσσας τῶν ὕμνων τῶν διαφόρων Ἀκολουθιῶν τῆς *Συλλογῆς*, ἀφ' ἑνὸς μᾶς παρέμπει στὴν ἐκκλησιαστικοπατερικὴ καὶ ὕμνολογικὴ γλώσσα τῆς Ἰ. Παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ γραμματικούς καὶ συντακτικούς κανόνες χωρὶς βαρβαρισμοὺς καὶ σολοικισμοὺς, καὶ ἀφ' ἑτέρου μᾶς πείθει ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς *Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς*, δηλαδὴ ὁ Ἰωνᾶς, δὲν εἶναι ἄμοιρος καὶ ξένος βασικῶν γλωσσικῶν κανόνων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Μὲ βάση τὰ ἀνωτέρω καὶ μὲ κατανόηση στὴν προσπάθεια τῶν συγγραφέων νὰ σεβαστοῦν τὴ γλώσσα τῆς *Συλλογῆς* τοῦ Ἰωνᾶ, προβαίνουμε ἐνδεικτικὰ στὴν ἀναγραφὴ ὀρισμένων μόνο διορθώσεων. Προηγεῖται ἡ λέξη ἢ ἡ φράση τοῦ κειμένου μὲ τὴν ἀντίστοιχη σελίδα τοῦ βιβλίου καὶ ἀκολουθεῖ ἡ διόρθωση μὲ πλάγια γραμματοσειρά:

ἐπιβαρύναι τινά (163) = ἐπιβαρῦναί
τινα / παρῶρησιαν (170) = παρῶρησιαν
/ μελλίρῶυτος (176) = μελλίρῶυτος / ὦδε
(189) = ὦδε / ἐπέχοντι (194) = ἐπέχοντος /
ὑπεννόουν (195) = ὑπενόουν / ὑμᾶς (199)
= ὑμεῖς / ὀψώμεθα (215) = ὀψόμεθα /
ἰδεῖν τινάς (162, 164 κ.λπ.) = ἰδεῖν τινας
/ κάκειθεν (228...341) = κάκειθεν / κάμου
(287) = κάμου (καὶ ἐμοῦ) / ὠρικσεν
τινὰν (250) = ὠρικσέ τινα / συλλογισθῆ
τινὰς (274) = συλλογισθῆ τινὰς / κάγῶ
σέ (255) = κάγῶ σε / ἔσωμαι (215) =
ἔσομαι / ἰδοῦ σοὶ προσπίπτομεν (224)
= ἰδοῦ σοὶ προσπίπτομεν / συνεργίαν
(248) = συνεργίαν / καὶ ἄλλα μυρία =
καὶ ἄλλα μυρία / ταιαύτην ἡμέραν (355)
= τοιαύτην ἡμέραν / ἄλλός τις (357) =
ἄλλος τις / μυρίουσ βασάνους (241) =

μυρίας βασάνους / σάλπιγγες... κινύραι, γλυκάναντες (211) = σάλπιγγες... κινύραι, γλυκάνασαι / έξουθενήσας (275) = έξουθενώσας / άγαρηγόν (278) = Άγαρηγόν / όλβον (297) = όλβον / έπαινέσετε (305) = έπαινέσατε / κατακαϊμένοι (347) = κατακαημένοι / έκρινε (310) = έκρινε / πολλών σε καταστήσω (314) = πολλών σε καταστήσω / Θεοτόκε σὺ ἡ άμπελος (318) = Θεοτόκε σὺ εἶ ἡ άμπελος / βιωτικὰς (335) = βιοτικὰς / ύπομένωμεν (380) = ύπομένομεν.

Καθηκόντως σημειώνουμε ότι, όσον άφορᾶ τὸ θέμα τῆς έγγλίσεως τῶν τόνων καὶ εκείνο τῆς κράσεως (βλ. σχετικά παραδείγματα στὸν άνωτέρω πίνακα), ὁ Ἰωνᾶς δὲν άκολουθεῖ πιστὰ τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς σὲ πολλές περιπτώσεις.

Έν ὀλίγοις, οἱ συγγραφεῖς δὲν διόρθωσαν ὅλα τὰ γραμματικά, συντακτικά καὶ ἄλλα συναφῆ σφάλματα τῆς Συλλογῆς τοῦ παπα-Ἰωνᾶ, γιατί, κατὰ τὴν άποψή τους, ἂν τὸ έπρατταν, θὰ ἀλλοίωσαν τὸ κείμενο τῆς ἐν λόγῳ Συλλογῆς καὶ θὰ έξοβέλιζαν τὶς γλωσσικὲς ιδιομορφίες τοῦ Ἰωνᾶ.

Έπονται, γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ βιβλίου, χωρὶς ἰδιαίτερο σχολιασμό ἢ κριτική:

α) «Γλωσσάριο κυρίως τουρκικῶν λέξεων» [σσ. 399-403], β) «Πίνακας Βραχυγραφιῶν» [σ. 404], γ) «Βιβλιογραφία» [(κατ' έπιλογήν), σσ. 405-416], δ) «Εἰκόνες» [σσ. 417-440] (σύνολο εἰκόνων 42), ε) Εύρετήριο κύριων ὀνομάτων τῆς Συλλογῆς τοῦ παπα-Ἰωνᾶ [σσ. 441-446], στ) Σύντομη περίληψη στὴν άγγλικὴ γλῶσσα [σ. 447], ζ) Δύο Άγιορείτικες τοιχογραφίες με τὸν ὄσιο Ακάκιο καὶ τοὺς μαθητές του Ρωμανὸ καὶ Παχώμιο καὶ Σύναξη τῶν Άγιορειτῶν Ὀσιομαρτύρων (σπάνια ρωσικὴ χαλκο-

γραφία) τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰ. [σσ. 448-450].

Ἡ λεπτομερὴς άναφορὰ μας στὸ σύνολο τῶν περιεχομένων τῆς παρουσίαισης τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου εἶχε ὡς βασικὸ κίνητρο καὶ στόχο νὰ έπισημάνει, παρὰ τὶς ὅποιες κριτικὲς ἢ ἄλλες παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις μας, με τὶς ὅποιες μπορεῖ νὰ συμφωνεῖ ἢ νὰ διαφωνεῖ κάποιος, πῶς άρχίζει καὶ πῶς κλείνει ὁ κύκλος τῶν έργασιῶν μιᾶς προσπάθειας ποὺ άφορᾶ τὴν κριτικὴ έκδοση ἐνὸς άνέκδοτου ἢ/καὶ μὴ κριτικῶς έκδεδομένου κειμένου. Ἡ έργασία ποὺ παρουσιάσαμε προσφέρει σχετικὴ βοήθεια πρὸς τοῦτο καὶ άξίζει νὰ μελετηθεῖ με πολλὴ προσοχή.

Έλπίζουμε τέλος ὅτι ἡ μικρὴ συμβολή μας στὴν παρουσίαση τῆς παρούσας έργασίας καὶ οἱ ὅποιες παρατηρήσεις μας θὰ συνεισφέρουν ἔστω καὶ ἐλάχιστα σὲ μία, ὅπως ἐλπίζουμε, κριτικὴ έπανέκδοση τῆς *Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς* τοῦ παπα-Ἰωνᾶ.

Νικ. Έμμ. Τζιράκης
Ὁμότιμος Καθηγητῆς Ε.Κ.Π.Α.

[Συλλογικό]

Πανελλήνιον Λεύκωμα Ἐθνικῆς
Έκατονταετηρίδος 1821-1921.
Ἐκκλησία-Κληρος, τόμος ΣΤ',
έπανέκδοση, έκδ. Μπαρμπουνάκης,
Θεσσαλονίκη 2021, σσ. ΧΙΧ+246.

Ὁ ὑπὸ παρουσίαση έπετειακὸς τόμος-λεύκωμα γιὰ πρώτη φορὰ έκδόθηκε ἀπὸ τὸν έκδοτικὸ οἶκο Ἰωάννου Χρ. Χατζηϊωάννου, με τὴν εὐκαιρία τοῦ έορτασμοῦ τῶν ἑκατὸν ἑτῶν τῆς Ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 στὴν Ἀθήνα τὸ 1921. Μετὰ ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια, με τὴ

συμπλήρωση τῶν διακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ὁ τόμος ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὸν γνωστὸ ἐκδότη τῆς Θεσσαλονίκης Χαράλαμπο Μπαρμπουνάκη.

Παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῶν πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, γιὰ τὶς Ἐκκλησίες Κύπρου, Ἑλλάδος, Κρήτης, Δωδεκανήσων, γιὰ τὸ Ἄγ. Ὅρος, καὶ περιέχει ἀξιόλογα ἄρθρα, βιογραφικὰ ἀνώτερων καὶ κατώτερων κληρικῶν μὲ πλούσιο καὶ σπάνιο φωτογραφικὸ ὕλικὸ τῆς ἐποχῆς.

Τὶς πρώτες σελίδες τοῦ τόμου καταλαμβάνουν τὰ προλογικὰ σημειώματα τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Διδυμοτείου, Ὁρυστιάδος καὶ Σουφλίου Δαμασκηνοῦ [σσ. V-VII] καὶ τοῦ Καθηγητῆ Ἀθανασίου Ἀγγελόπουλου τοῦ Α.Π.Θ. [σσ. IX-X]. Ἀκολουθεῖ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἐπιμελητῆ τοῦ τόμου Ἄν. Καθηγητῆ Πασχάλη Βαλσαμίδη τοῦ Δ.Π.Θ. [σσ. XI-XIX].

Τὸ κύριο σῶμα τοῦ τόμου διαρθρώνεται σὲ ἕξι μέρη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 246 σελίδες. Εἶναι ἀφιερωμένος «Τῇ Ὁρθοδόξῳ ἑλληνικῇ ἱεραρχίᾳ τῇ ἀγωνισθεῖσιν, μαρτυρησάσῃ καὶ ἀγωνιζομένῃ ὑπὲρ τῆς ὀλοκληρωτικῆς τοῦ Ἔθνους ἀποκαταστάσεως καὶ τῷ διαπρεπεῖ ἱεράρχῃ Φωτίῳ Μανιάτῃ, πρώτῳ Μητροπολίτῃ Φιλιππουπόλεως νῦν δὲ Κοζάνης διὰ τοὺς κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀγῶνας του». Συμμετέχουν ἀξιόλογοι συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Παῦλος Καρολίδης, ὁ Μανουὴλ Γεδεών, ὁ Μητροπολίτης Διδυμοτείου Φιλάρετος, ὁ Βασίλειος Στεφανίδης, ὁ Γρηγόριος Δεληγιάννης, ὁ Χαρ. Ἰ. Παπαϊωάννου, ὁ Δημ. Σ. Μπαλάνος, ὁ ἀρχιμ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, μετέπειτα Ἀρχιεπίσκοπος

Ἀθηνῶν, ὁ Ἄ. Κωνσταντινίδης, ὁ Ν. Κατаланός, ὁ Κ. Παπαμιχαλόπουλος κ.ἄ.

Τὸ πρῶτο μέρος περιέχει μελέτες καὶ βιογραφικὰ κληρικῶν, ποὺ ἀφοροῦν τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ὁ Καθηγητῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. Παῦλος Καρολίδης παρουσιάζει μελέτη μὲ τίτλο: «Ἡ Ἐκκλησία πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ ἀναγέννησιν τοῦ Γένους» [σσ. 13-22]. Ἀναφέρεται στὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ συνέβαλε στὴ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνείδησης καὶ βοήθησε στὴ μόρφωση τῶν νέων. Κάνει λόγο γιὰ τὸν πρῶτο Πατριάρχη μετὰ τὴν Ἄλωση Γεννάδιο Σχολάριο (1454-1456), γιὰ τὸν Πατριάρχη Ἱερεμία Β' (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595), γιὰ τὶς συζητήσεις ποὺ εἶχε στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα μὲ τοὺς Προτεστάντες θεολόγους τῆς Γερμανίας, γιὰ τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Πάπα Ρώμης Γρηγόριο ΙΓ' καὶ γιὰ τὴν ἀνύψωση τῆς Μόσχας σὲ Πατριαρχεῖο. Στὴ συνέχεια γιὰ τὸν Κύριλλο Λούκαρη (1612, 1620-1623, 1623-1633, 1633-1634, 1637-1638), γιὰ τὸν Μελέτιο Πηγᾶ (1550-1601) καὶ γιὰ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσίθεο Νοταρᾶ (1669-1707), οἱ ὁποῖοι ἐργάσθηκαν ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς ἀνάπτυξης μὲ τὴ δημιουργία σχολείων καὶ τὴν ἐκδοσὴ ὠφελίμων βιβλίων. Ἐν συνεχείᾳ ὁμιλεῖ γιὰ τοὺς μάρτυρες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, γιὰ τὸν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', γιὰ τοὺς Μητροπολίτες Ἐφέσου Διονύσιο (1803-1821), Ἀγκιάλου Εὐγένιο (1752-1821) καὶ Νικομηδεῖας Ἀθανάσιο (1791-1821), ποὺ ἀπαγχονίστηκαν τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα (10 Ἀπριλίου 1821), γιὰ τὸν Δέρκων Γρηγόριο (1801-1821), Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεο (1813-1821) κ.ἄ., ποὺ βρῆκαν μαρτυρικὸ θάνατο. Γιὰ τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανό (1771-1826), ὁ ὁποῖος

συνεργάστηκε με τούς Άνδρέα Ζαΐμη (1791-1840) και Άνδρέα Λόντο (1786-1846). Για τόν άρχιμανδρίτη Νεόφυτο Δούκα (1760-1845), άριστο γνώστη και χειριστή τής ελληνικής γλώσσας και φιλολογίας, μελετητή τών αρχαίων Έλλήνων ποιητών και εκδότη πολλών έργων. Για τόν άρχιμανδρίτη Νεόφυτο Βάμβα (1776-1855), για τόν Θεόφιλο Καΐρη (1784-1853) και για τόν πολυμαθέστατο Μέγα Οικονόμο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντίνου (1780-1857).

Στή συνέχεια υπάρχει άνωνομο άρθρο με τίτλο: «Έπίσκοποι και Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως» [σσ. 22-31], στο όποιο παρουσιάζονται βιογραφικά με φωτογραφίες του Οικουμενικού Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821), του Μητροπολίτου Παλαιών Πατρών Γερμανού (1771-1826), του Δικαίου Παπαφλέσσα (1788-1825), του Άθανασίου Διάκου (1786-1821) και παρατίθεται κατάλογος πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από τόν Απόστολο Άνδρέα έως τόν Κύριλλο ΣΤ' (1813-1818) [σσ. 31-32].

Ό Μανουήλ Γεδεών με τίτλο: «Οί πατριάρχαι τής τελευταίας εκατονταετίας (1821-1921)» [σσ. 32-42] γράφει για τούς Πατριάρχες: Εὐγένιο Β' (1821-1822), Άνθιμο Γ' (1822-1824), Χρύσανθο (1824-1826), Άγαθάγγελο (1826-1830), Κωνστάντιο Α' (1830-1834), Κωνστάντιο Β' (1834-1835), Γρηγόριο ΣΤ' (1835-1840, 1867-1871), Άνθιμο Δ' (1840-1841, 1848-1852), Άνθιμο Ε' (1841-1842), Γερμανό Δ' (1842-1845, 1852-1853), Μελέτιο Γ' (1845), Άνθιμο ΣΤ' (1845-1848, 1853-1855, 1871-1873), Κύριλλο Ζ' (1855-1860), Ίωακείμ Β' (1860-1863, 1873-1878), Σωφρόνιο Γ' (1863-1866), Ίωακείμ Γ' (1878-

1884, 1901-1912), Ίωακείμ Δ' (1884-1886), Διονύσιο Ε' (1887-1891), Νεόφυτο Η' (1891-1894), Άνθιμο Ζ' (1895-1897), Κωνσταντίνο Ε' (1897-1901), Γερμανό Ε' (1913-1918) και για τούς τοποτηρητές του Θρόνου Προύσης Δωρόθεο Μαμμέλη (1918-1921) και Καισαρείας Νικόλαο Σακόπουλο (1921).

Ό Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος με τίτλο: «Σελίδες τινές εκ τής ιστορίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως από του 1821-1908» [σσ. 42-48] χωρίζει τή μελέτη του σε δύο μέρη: «Α'. Αί σχέσεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως προς τήν Τουρκικήν Κυβέρνησιν».

Άναφέρεται στήν κατάσταση, που επικρατούσε μετά τήν Άλωση τής Κωνσταντινουπόλεως (1453), στή συνθήκη Κιουτσούκ Καΐναρτζή (1774), ή όποία έπεισε τόν σουλτάνο Σελίμ Γ' (1789-1807) να κάνει μεταρρυθμίσεις στήν αυτοκρατορία (Νιζάμι Δζεδίδ), να εκσυγχρονίσει δηλαδή τόν στρατό, να διαδοθούν οί τέχνες και οί επιστήμες, να εισαχθούν τά ευρωπαϊκά ήθη και έθιμα και να δοθει άνεξιθρησκία στους Χριστιανούς. Επίσης στα διατάγματα Χάτι Σερίφ (Τανζιμάτι χαΐριγιέ) (1839) του Γκιουλχανέ, τó όποιο άναγνώριζε τούς Χριστιανούς ίσους με τούς Μουσουλμάνους και παρείχε ασφάλεια ζωής, τιμής και περιουσίας, και στο Χάτι Χουμαγιούν (1856), που έξασφάλιζε πλήρη θρησκευτική έλευθερία και έδινε τή δυνατότητα να κτισθούν νέοι ναοί και να επισκευασθούν, να ιδρυθούν σχολεία και διεκλήρυντε πλήρη ισότητα τών ύπηκόων τής Αυτόκρατορίας.

Στή συνέχεια άσχολείται με τó προνομιακό ζήτημα, που άπασχόλησε τó Οικουμενικό Πατριαρχείο σε τρείς φά-

σεις. Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ἄρθρου ὁ σ. τὸ τιλοφορεῖ: «Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα-Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως». Ἀσχολεῖται μὲ τοὺς Γενικοὺς Κανονισμοὺς, μὲ τὸν θεσμὸ τοῦ γερωντισμοῦ, μὲ τὰ μητροπολιτικὰ δικαστήρια, ποὺ καταρτίσθησαν ἀπὸ κανονισμῶν καὶ ἐγκυκλίων τοῦ 1881 καὶ τοῦ 1891 καὶ διαιρέθησαν σὲ πνευματικὰ καὶ μικτά, μὲ τὴ δημιουργία δημογεροντιῶν, ἐφορειῶν τῶν σχολείων καὶ ἐπιτροπῶν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐπίσης καταπιάνεται μὲ τὴν ἀνασύσταση τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Ε΄ (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821), μὲ τὴν Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή (1815), μὲ τὴ Θεολογικὴ Σχολή τῆς Χάλκης (1844), μὲ τὸ Ἐθνικὸ Ὀρφανοτροφεῖο, μὲ τὴν Ἱερατικὴ Σχολή (1876), μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ κτηρίου τῆς Μεγάλης του Γένους Σχολῆς (1882) καὶ μὲ ἄλλα θέματα.

Ὁ Βασίλειος Στεφανίδης μὲ τίτλο: «Τὸ προνομιακὸν ζήτημα ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχεῖῳ» [σσ. 48-51] ἐξιστορεῖ τὰ προνόμια ποὺ ἀπέκτησε τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸν ἀγῶνα ποὺ κατέβαλε γιὰ νὰ τὰ διατηρήσει. Γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐποπτεία τῶν σχολείων καὶ τὸν περὶ σχολείων νόμο (1915), ποὺ ἔφερε ἀλλαγὰς στὴ λειτουργία τους, τὴ βεζυρική ἐγκύκλιο περὶ κοινοτήτων καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ νόμου περὶ γάμου (1916).

Ὁ Παῦλος Καρολίδης ἀσχολεῖται μὲ τὸ «Τὸ Βουλγαρικὸν σχίσμα» [σσ. 51- 57]. Ἀναφέρεται στὶς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Βουλγάρους, στοὺς Βούλγαρους φοιτητὲς ποὺ σπούδασαν στὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, στὴ Θεολογικὴ Σχολή τῆς Χάλκης καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀνεδείχθησαν ἐπίσκοποι, ἱερεῖς καὶ δάσκαλοι. Κάνει λόγο γιὰ

τὴν ἐθνικὴ ἰδέα τῶν Βουλγάρων, γιὰ τὴν ἀνεξαρτητοποίησή τους ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ γιὰ τὴ δημιουργία ἀνεξάρτητης ὀρθόδοξης θρησκευτικῆς κοινότητος. Ὅμιλεῖ ἐπίσης γιὰ τὶς ἀκολουθίες, ποὺ τελοῦνταν στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στοὺς βουλγαρικοὺς ναοὺς καὶ ζητοῦσαν νὰ ἀντικατασταθῆ μὲ τὴ Σλαβονική. Ἀναφέρεται στὴν ἴδρυση τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας (Ἐξαρχία) τὸ 1870, στὸν ἐθνοφυλετισμὸ καὶ τὴν καταδίκασή του ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

Στὴ συνέχεια γράφει ὁ Μανουὴλ Γεδεῶν μὲ γενικὸ τίτλο: «Ἐκκλησιαστικὴ γεωγραφία» [σσ. 57-59]. Παρουσιάζει τὶς ἀλλαγὰς ποὺ ἐπῆλθαν στὴν Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Διονύσιο Ε΄ (1887- 1891) ἕως τὸν Γερμανὸ Ε΄ (1913-1918). Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ: ὁ Πατριάρχης Διονύσιος προήγαγε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1887 τὶς Ἀρχιεπισκοπὲς Δισκάτης καὶ Νευροκοπίου, τὶς Ἐπισκοπὲς Λέρου καὶ Καλύμνου, Κολωνίας καὶ Ἐλευθερουπόλεως σὲ Μητροπόλεις. Ὁ Ἄνθιμος Ζ΄ (1895-1897) ἀνύψωσε τὸν Μάιο τοῦ 1895 τὶς Ἐπισκοπὲς Βελλᾶς καὶ Κονίτσης καὶ Παραμυθίας καὶ Φιλιππῶν σὲ Μητροπόλεις καὶ συνένωσε τὰ 12 χωριὰ τῆς Πατριαρχικῆς ἑξαρχίας Γηρομερίου. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ (1897-1901) συνέστησε τὴ Μητρόπολη Βαγιαλούκα καὶ Βιχάτς καὶ ἀπένευσε στὸν Μητροπολίτη Χαλδίας καὶ Χερριανῶν τὴ φήμη «ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος Ἐλενοπόντου». Ὁ Ἰωακείμ Γ΄ (1878-1884, 1901-1912) στὴν Α΄ πατριαρχία του τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1882 συνέστησε τὶς Ἀρχιεπισκοπὲς Δισκάτης καὶ Νευροκοπίου, προβίβασε τὴν Ἐπισκοπὴ Σερβίων καὶ Κοζάνης σὲ Μητρόπολη, δημιούργησε τὶς Ἐπισκοπὲς Κρήνης καὶ Ἀνέων καὶ στὶς 20.10.1879

κήρυξε αὐτοκέφαλη τὴν Ἐκκλησία τῆς Σερβίας. Τὸ 1901 προήγαγε τὶς Ἐπισκοπὲς Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων καὶ Καλλιουπόλεως καὶ Μαδύτου σὲ Μητροπόλεις, τὸ 1909 τὶς Ἐπισκοπὲς Κρήνης, Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως, Μετρῶν καὶ Ἀθύρων καὶ τὸ 1906 συνέστησε τὴ Μητρόπολη Τυρολόης καὶ Σερεντίου καὶ Σαράντα Ἐκκλησιῶν. Ὁ Γερμανὸς Ε' (1913-1918) τὸν Μάρτιο τοῦ 1913 συνέστησε τὴ Μητρόπολη Δαρδανελλίων καὶ Λαμφάκου καὶ τὸ 1917 προήγαγε τὴν Ἐπισκοπὴ Ἀνέων σὲ Μητρόπολη.

Παρακάτω ὑπάρχουν βιογραφικὰ μητροπολιτῶν μὲ φωτογραφίες τους καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις στὸ τέλος δημοσιεύονται ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν μητροπόλεων τους. Ἀναφέρουμε ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἱεράρχες τοῦ Θρόνου: Ἡρακλείας καὶ Ραιδεστοῦ Γρηγόριος Καλλίδης [σ. 60], Σμύρνης Χρυσόστομος Καλαφάτης [σ. 61], Διδυμοτείχου Φιλάρετος Βαφείδης [σ. 62], Νεοκαισαρείας καὶ Κοτυώρων Πολύκαρπος Ψωμιάδης [σ. 67], Γρεβενῶν Αἰμιλιανὸς Δάγγουλας [σ. 68], Μογλενῶν καὶ Φλωρίνης Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος [σ. 69], Σερβίων καὶ Κοζάνης Φώτιος [σ. 70], Μηθύμνης Βασίλειος Κομβόπουλος [σ. 71], Κρήνης Καλλίνικος Λαμπρινίδης [σ. 72], Καστορίας Ἰωακείμ [σ. 76], Κυδωνιῶν Γρηγόριος Ὀρολογᾶς [σ. 76], Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης Ἰωακείμ [σ. 77], Καλλιουπόλεως καὶ Μαδύτου Κωνσταντῖνος Κοϊδάκης [σ. 78], Τυρολόης καὶ Σερεντίου Χρυσόστομος Παπαχρήστου [σ. 79], Σερρῶν Χριστόφορος Κνήτης [σ. 86], Ἀδριανουπόλεως Πολύκαρπος Βαρόβακης [σ. 88], Δράμας Ἀγαθάγγελος Κωνσταντινίδης [σ. 89], Δυρραχίου Ἰάκωβος [σ. 90-91], Βελεγράδων Ἰωακείμ Μαρ-

τιανὸς [σ. 96-98], Φιλαδελφείας Χρυσόστομος Χατζησταύρου [σ. 99], Ἀγκύρας Γερβάσιος Σαρασίτης [σ. 101], Ἰκονίου Προκόπιος Λαζαρίδης [σ. 102], Θεσσαλονίκης Γεννάδιος Ἀλεξιάδης [σ. 102], Ἰωαννίνων Σπυρίδων Βλάχος [σ. 103], Τραπεζοῦντος Χρυσάνθος Φιλίππιδης [σ. 105], Ἀμασειᾶς Γερμανὸς Καραβαγγέλης [σ. 105] καὶ Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν Νεόφυτος Κατζαμανίδης [σ. 106]. Στὸ τέλος [σ. 107]) δημοσιεύεται Συνταγμάτιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ ἀναδημοσιεύονται οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ Ἀνθίμου Ἀλεξούδη.

Ἐν συνεχείᾳ δημοσιεύεται ἄρθρο μὲ τίτλο: «Τινὲς τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος νεωτέρων ἐθνομαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας». Παρουσιάζονται βιογραφικὰ μὲ φωτογραφίες τῶν Μητροπολιτῶν Μελενίκου Κωνσταντίνου Ἀσημιάδη, Σερρῶν Ἀποστόλου Χριστοδούλου, Ἰωακείμ Φορόπουλου, Κορυτσᾶς Φωτίου Καλπίδη, Γρεβενῶν Αἰμιλιανοῦ Λαζαρίδη, Ἐλευθερουπόλεως Γερμανοῦ Σακελλαρίδη [σ. 112-115], τῶν ἀρχιμανδριτῶν Κωνσταντίου Ἀλατοπούλου, ἱερατικοῦ προϊστάμενου Πριγκήπου, Ἀθανασίου Παντορινοῦ, Πλάτωνος Σταματάκη καὶ Βασιλείου Παπαδοπούλου (115-117). Ἐπειτα παρουσιάζονται κληρικοὶ τῆς διασπορᾶς: οἱ ἀρχιμανδρίτες Μιχαὴλ Κωνσταντινίδης καὶ Ἱερόθεος Σταύρου, ὁ Γεώργιος Γροπέτης, προϊστάμενος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Λυών, ὁ Γ. Βασιλάκης, ὁ Νικηφόρος Γιαννούλης τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος Λίβερπουλ, ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινίδης, προϊστάμενος τῆς κοινότητος Ἀμβέρσης, ὁ Οἰκονόμος Κώστας Δημητρίου, προϊστάμενος τῆς κοινότητος Σικάγου (Ἀμερικῆς), οἱ ἀρχιμανδρίτες

Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος Βιέννης, Γεννάδιος Θέμελης, προϊστάμενος τῆς κοινότητος Κάρδιεφ (Ἀγγλίας), Γεράσιμος Ἡλίας τῆς κοινότητος Παρισίων, Κωνσταντῖνος Βαλιάδης, προϊστάμενος τῆς κοινότητος Λωζάννης, Βαρθολομαῖος Καραχάλιος, προϊστάμενος τῆς κοινότητος Portland Oregon τῶν Η.Π.Α. καὶ ὁ Οἰκονόμος Ἰωάννης Παπανικολάου τῆς κοινότητος Buffalo Ἀμερικῆς [σσ. 117-126].

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ τόμου παρουσιάζεται τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας.

Δημοσιεύεται ἄρθρο γιὰ τοὺς Πατριάρχες Ἀλεξανδρείας: Θεόφιλο (1805-1825), Ἰερόθεο Α΄ (1825-1845), Ἰερόθεο Β΄ (1847-1857), Καλλίνικο (1858-1861), Ἰάκωβο Β΄ (1861-1885), Νικάνορα (1866-1869), Σωφρόνιο (1870- 1899) καὶ Φώτιο (1900-1925) [σσ. 127-131], καθὼς καὶ βιογραφικὰ τῶν Μητροπολιτῶν Τριπόλεως Θεοφάνους [σ. 132], Μέμφιδος Νεκταρίου [σ. 133], Λεοντοπόλεως Χριστοφόρου [σ. 134] καὶ Νουβίας Νικολάου [σ. 135].

Τὸ τρίτο μέρος εἶναι ἀφιερωμένο στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Περιέχει ἄρθρο τοῦ Παύλου Καρολίδη μὲ τίτλο: «Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας», τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας [σσ. 136-141]. Ἔπεται κείμενο μὲ τίτλο: «Μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας» καὶ παρατίθεται κατάλογος τῶν Ἀρχιεπισκόπων τοῦ Ἀντιοχειανοῦ Θρόνου [σ. 141]. Ἀκολουθοῦν τὰ ἄρθρα τῶν ἱεροδιακόνων Σέργιου Σεμνοῦ γιὰ τὸν Μητροπολίτη Ἐμέσσης Ἀθανάσιο Ἀτάλλαχ [σσ. 141-142] καὶ Παύλου Χούρη μὲ τίτλο: «Ἱερατικὴ Σχολὴ τοῦ Θρόνου Ἀντιοχείας», ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τῆς Μπελεμεντίου Σχολῆς, κείμενο μὲ τὰ ἀρχικὰ γράμματα Σ.Σ. γιὰ

τὸν διευθυντὴ τῆς Μπελεμεντίου Σχολῆς Ἀνανία Κασσάμπ [σσ. 142-143], καθὼς καὶ βιογραφικὰ τῶν ἱεροδιακόνων τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας Σέργιου Σεμνοῦ καὶ Παύλου Χούρη [σσ. 143-144].

Τὸ τέταρτο μέρος παρουσιάζει τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων. Πρῶτὴ θέση κατέχει τὸ ἄρθρο τοῦ Γεωργίου Δεληγιάννη μὲ τίτλο: «Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων», τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ στοὺς Πατριάρχες: Πολύκαρπο (1808-1827), Ἀθανάσιο Α΄ (1827-1845), Κύριλλο Β΄ (1845-1872), Προκόπιο Β΄ (1873-1875), Ἰερόθεο (1875-1882), Νικόδημο Α΄ (1883-1890), Γεράσιμο Α΄ (1891-1896) καὶ Δαμιανὸ Α΄ (1897-1931) [σσ. 145-150].

Στὴ συνέχεια ὑπάρχει κείμενο μὲ ἀρχικὰ γράμματα Ι.Χ.Χ. μὲ τίτλο: «Τὰ ἱερὰ προσκυνήματα. Πάσχα τοῦ 1912, 25 Μαρτίου». Περιγράφει προσκυνηματικὴ ἐκδρομὴ ἀπὸ τὴν Κύπρο στοὺς Ἁγίους Τόπους. Συγκεκριμένα γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ναὸ τῆς Ἀναστάσεως, γιὰ τὸ Ἅγιο Κουβούκλιο, γιὰ τὸ Πραιτώριο, γιὰ τὸ Ὅρος τῶν Ἐλαιῶν, γιὰ τὴ Μονὴ τοῦ Προφήτη Ἡλία, γιὰ τὴ Βηθλεέμ, γιὰ τὴ Βηθανία, γιὰ τὶς μονὲς Χουζιβᾶ, Ἀββᾶ Γερασίμου, Τιμίου Προδρόμου Ἱεροσολύμων, Ἀββᾶ Θεοδοσίου, γιὰ τὸ φρέαρ τοῦ Ἰακὼβ καὶ τῆς Σαμαρείτιδος, γιὰ τὴ Ναζαρέτ, γιὰ τὸ Ὅρος Θαβῶρ καὶ γιὰ τὴν Τιβεριάδα [σσ. 150-160]. Ἀκολουθοῦν βιογραφικὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δαμιανοῦ Α΄, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου Τιμοθέου Θέμελη, τοῦ ἀρχιμανδρ. Παντελεήμονος, τοῦ Μεγάλου Σκευοφύλακα Γερασίμου, τῶν ἀρχιμανδριτῶν Εἰρήναρχου Λεοντίδη, Δαμασκηνοῦ Συμροποῦλου, Σιλβέστρου Φραγκούλη καὶ τοῦ ἐξάρχου τοῦ Παναγίου

Τάφου στην Κύπρο Δαμασκηνού Συμυροπούλου [σσ. 161-163].

Τὸ πέμπτο μέρος μελετᾶ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου. Γράφει ὁ Χ. Ἰω. Παπαϊωάννου μὲ τίτλο: «Ἐκκλησία Κύπρου» γιὰ τοὺς Ἀρχιεπισκόπους Κύπρου ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, γιὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κυπριανό (1810-1821), ποὺ ἀπαγχονίσθηκε στὶς 6 Ἰουλίου τοῦ 1821 καὶ γιὰ τοὺς Μητροπολίτες Πάφου Χρῦσανθο, Κιτίου Μελέτιο καὶ Κερυνείας Λαυρέντιο, ποὺ καρατομήθηκαν στὴν πλατεία Σεραγίου στὴ Λευκωσία. Ἐν συνεχείᾳ γράφει γιὰ τοὺς Ἀρχιεπισκόπους Κύπρου Ἰωακείμ (1821-1824), Δαμασκηνό (1824-1827), Πανάρετο (1827-1840) Ἰωαννίκο (1840-1849), Κύριλλο Α΄ (1849-1854), Μακάριο Α΄ (1854-1865), Σωφρόνιο (1865-1909) καὶ Κύριλλο Β΄ (1909-1916) [σσ. 164-166].

Ἀκολούθως ὑπάρχει ἀνώνυμο ἄρθρο μὲ τίτλο: «Ἀρχιεπίσκοποι καὶ Μητροπολίται Κύπρου 1821-1921», στὸ ὁποῖο παρατίθεται κατάλογος τῶν Ἀρχιεπισκόπων Κύπρου καὶ ἀναφέρονται οἱ Μητροπολίτες Πάφου, Κιτίου καὶ Κερυνείας (1821-1921). Ἐπίσης δημοσιεύονται φωτογραφίες τῶν Μητροπολιτῶν Πάφου Ἰακώβου καὶ Κιτίου Νικοδήμου Μυλωνᾶ [σσ. 167-168].

Στὸ ἕκτο μέρος γίνεται λόγος γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Τὸ πρῶτο ἄρθρο εἶναι τοῦ Δημητρίου Μπαλάνου μὲ τίτλο: «Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος», ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἱστορία της πρὶν ἀπὸ τὸ 1821, στὸ αὐτοκέφαλο, τὴν ὑπαγωγή της στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὴν ἀναγνώρισή της τὸ 1850. Ἐπίσης γίνεται ἀναφορὰ στοὺς ἱκανοὺς ἐπιστήμονες θεολόγους, ὅπως στὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο τὸν ἐξ Οἰκονόμων (1780-1857), στὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη (1784-1860), στὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα τῆς Ἐκ-

κλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας [σσ. 169-173]. Ἀκολουθοῦν βιογραφικὰ κληρικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὅπως τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου [σ. 174], τοῦ Μεσσηνίας Μελετίου [σ. 177], τοῦ Θηβῶν καὶ Λεβαδείας Συνεσίου [σ. 178], τοῦ Δημητριάδος Γερμανοῦ Μαυρομμάτη [σ. 179], τοῦ Λαρίσης Ἀρσένιου Ἀφεντούλη [σ. 180] κ.ἄ. Τὶς σσ. 183-185 καταλαμβάνουν ἡ συνέχεια τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων τοῦ Ἀνθίμου Ἀλεξοῦδη.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, μετέπειτα Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, μὲ τίτλο: «Οἱ νεομάρτυρες». Ἀναφέρεται στοὺς μάρτυρες μετὰ ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), ὅπως στὸν νεαρὸ ἱερέα Πέτρο, ποὺ μαρτύρησε στὴν Τραπεζούντα, τὸν ἅγιο Κοσμᾶ καὶ τὸν Ἰωάννη Τραπεζούντιο τὸν 15ο αἰῶνα. Ἐπίσης γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἰάκωβο, ὁ ὁποῖος μαζί μὲ τοὺς μαθητές του διάκονο Ἰάκωβο καὶ μοναχὸ Διονύσιο ἀπαγχονίσθηκε μὲ διαταγὴ τοῦ σουλτάνου, τὴν 1η Νοεμβρίου τοῦ 1520, στὴν ἁγία Φιλοθέη Μπενιζέλου στὶς 19 Φεβρουαρίου τοῦ 1589 κ.ἄ. [σσ. 187- 200]. Παρακάτω ὑπάρχει ἄρθρο μὲ τὰ ἀρχικὰ γράμματα Α.Κ. καὶ τίτλο: «Ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις τῆς Ἑλλάδος», στὸ ὁποῖο παρουσιάζεται ἡ ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τὸ 1833 καὶ ὁ Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος τοῦ 1850, ποὺ τὴν ἀνεκήρυξε αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία.

Παρατίθενται βιογραφικὰ Μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ 1820 ἕως τὸ 1921 καὶ βιογραφικὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀργολίδος Ἀθανασίου Λάσκαρη καὶ τοῦ ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου [σ. 205]. Μετὰ δημοσιεύεται κείμενο μὲ τὰ ἀρχικὰ γράμματα Σ.Σ. καὶ τίτλο: «Καθυστερούμενα ἄρθρα μέρος Α΄». Παρατίθενται βιογραφικὰ μὲ φωτο-

γραφίες τῶν Μητροπολιτῶν Βηρυτοῦ Γεράσιμου Μασαρά [σσ. 205-207], Ἀμίδης καὶ Μεσοποταμίας Μελετίου Καττίνη [σσ. 206-207], τοῦ Ἐπισκόπου Πατρῶν Ἀντωνίου Παράσχη, τοῦ ἀρχιμ. Εὐμενίου Φανουράκη, τοῦ Ἐπισκόπου Μονεμβασίας καὶ Λακεδαιμόνος Γερμανοῦ Τρωϊάνου, τοῦ ἀρχιμ. Θαλλελαίου Δημητριάδη, πρωτοσυγγέλλου τῆς Μητροπόλεως Αἴνου, τοῦ Ἐπισκόπου Θήρας Ἀγαθαγγέλου Γεωργιάδη, τῶν Ἐπισκόπων Γυθείου-Οἰτύλου Διονυσίου Δάφνου, Τρίκκης καὶ Σταγῶν Πολυκάρπου Θωμᾶ, Φωκίδος Ἀμβροσίου, τοῦ Μεγάλου Ἀρχιδιακόνου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Νεοφύτου Κωνσταντινίδη καὶ τοῦ Μεγάλου Ἐκκλησιάρχου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Κυρίλλου Ἀφεντουλίδη [σσ. 207-212]. Τῇ συνέχεια καταλαμβάνει τὸ ἄρθρο τοῦ Ν. Καταλανοῦ μὲ τίτλο: «Τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸ ζήτημα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κύπρου», τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὰ προβλήματα ποὺ δημιουργήθηκαν ἐπὶ μία δεκαετία στὴ διαδοχὴ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου, μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Σωφρονίου τὸ 1900 [σσ. 212-213]. Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Κωνσταντίνου Παπαμιχαλόπουλου μὲ τίτλο: «Ἡ Μονὴ τοῦ Σινᾶ», στὸ ὁποῖο παρουσιάζεται ἡ ἱστορία τῆς μονῆς, ἡ διοίκησή της, οἱ μοναχοί, ὁ Ἀρχιεπίσκοπός της, ἡ διαδικασία τῆς ἐκλογῆς του, ἡ χειροτονία του ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων, ἡ βιβλιοθήκη της μὲ τὰ πολύτιμα χειρόγραφα κ.ἄ. [σσ. 213-217]. Ἐπειτα παρουσιάζεται τὸ Συναίτικὸ Μετόχι τῆς Μονῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τῆς Κύπρου, ποὺ ἰδρύθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 1480 καὶ οἱ ἀντιπρόσωποί του (1821-1921). Στὴ συνέχεια ὑπάρχει τὸ ἄρθρο μὲ τίτλο: «Τὸ Ἅγιον Ὅρος», ποὺ παρουσιάζει τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου ἀπὸ τὴν ἰδρυση σπηλαίου ἀπὸ

τοὺς μαθητὲς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Συναίτου τὸ 1310 καὶ τοὺς ἀδελφοὺς τῆς Ἱ. Μονῆς: Γρηγόριο (1780-1841), καθηγούμενο Νεόφυτο (1840-1848), ἡγουμενεύοντα Συμεῶν Ἀγγελίδη (1859-1905) καὶ ἡγούμενο Ἰάκωβο Γιαννούλη (1905-1910). Ἀκολουθοῦν ἡ Ἱ. Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς Ἄνδρου καὶ ἡ Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Ἱ. Μονὴ Ζάροβα [σσ. 228-231]. Παρακάτω δημοσιεύονται μὲ τίτλο: «Καθυστερήσαντα ἄρθρα Β'» βιογραφικὸ τοῦ Μητροπ. Λιβάνου Παύλου, τῶν ἀρχιμανδριτῶν τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας Θεοδοσίου καὶ Φωτίου, βιογραφικὰ τῶν Ἐπισκόπων Παροναξίας Ἱεροθέου Παρασκευοπούλου καὶ Ἄρτης Σπυρίδωνος, τοῦ ἀρχιμ. Θεοφάνους Κατωπόδη, τοῦ ἱεροκήρυκα τῆς Ζακύνθου Νικολάου Ἀβούρη, τοῦ Οἰκονόμου Κωνσταντίνου Χιόνη, τοῦ ἀρχιμανδριτοῦ Χρυσοστόμου Δημητρίου, ἐφημερίου τῆς κοινότητος Μονάχου, τοῦ πρωθιερέως Γ. Βλάχου, τοῦ ἀρχιμανδρ. Χριστοφύρου Ζωνᾶ, τοῦ πρεσβυτέρου Δημητρίου Μαρινάκη, τοῦ ἀρχιμανδρ. Θεοφυλάκτου Παπακωνσταντίνου, τοῦ πατριαρχικοῦ διακόνου Ἰακώβου Παπαπαϊσίου, μετέπειτα Μητροπολίτου Δέρκων, τοῦ Ἐπισκόπου Σύρου καὶ Τήνου Ἀθανασίου Λεβεντόπουλου καὶ τοῦ καθηγούμενου τῆς Ἱ. Μονῆς Πετράκη Θεοδοσίου. Ἐπίσης ὑπάρχει ἱστορικὸ τῆς Ἐπισκοπῆς Ὑδρας καὶ Σπετσῶν καὶ ἐπισκοπικὸς κατάλογός της. Ἀκολουθοῦν κατάλογοι τῶν Μητροπολιτῶν, Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων Εὐβοίας καὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Θηβῶν καὶ Λεβαδείας κατὰ τὰ ἔτη 1821-1921 [σσ. 231-242].

Ὁ τόμος κλείνει μὲ Παράρτημα, τὸ ὁποῖο περιέχει βιογραφικὰ καὶ φωτογραφίες τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν Γερμανοῦ Ε' καὶ Μελετίου Μεταξάκη καὶ μὲ τὰ παροράματα [σσ. 242-246].

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ βασικὸς στόχος ἦταν ἡ συγκέντρωση ἐπιλεγμένου ἀξιόλογου ἀρχιερακοῦ ὑλικοῦ καὶ ἡ παρουσίαση τοῦ τόμου μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν ἑκατὸ χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀποτελεῖ σπουδαία συμβολὴ στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ παρουσιάζει σημαντικὲς πτυχὲς τῆς ἱστορικῆς περιόδου 1821-1921. Τὸ περιεχόμενό του παρέχει ἰδιαίτερα πολυτιμὲς πληροφορίες καὶ παρακινεῖ γιὰ περαιτέρω ἔρευνα. Δίδει ἱκανοποιητικὴ εἰκόνα γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὸν σημαντικὸ ρόλο ποὺ ἡ Ἐκκλησία διαδραμάτισε στὰ δύσκολα χρόνια, καθὼς καὶ γιὰ πρόσωπα ποὺ τὴν ὑπηρετήσαν μὲ πίστη καὶ ἀφοσίωση. Παρατίθενται βιογραφικὰ πατριαρχῶν, ἀρχιεπισκόπων, μητροπολιτῶν, ἐπισκόπων, ἱερέων, διακόνων καὶ μοναχῶν τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῶν πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν Κύπρου καὶ Ἑλλάδος καὶ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι. Ἐπίσης ἀναφορὲς γίνονται γιὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος, τὸν μοναχισμό, τὶς μονὲς τῆς Κύπρου, τῆς Ἑλλάδος καὶ τὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς διασποράς.

Ὁ τόμος ἐκδόθηκε σὲ μία πολὺ κρίσιμη περίοδο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅταν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς βρισκόταν στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ κρινόταν ἡ τύχη καὶ τὸ μέλλον του. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ κλίμα ὑπῆρχε διάθεση νὰ ἑορταστοῦν τὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1921 καὶ νὰ ἐκδοθοῦν ἀναμνηστικὰ μετάλλια, ἐπετειακὰ βιβλία καὶ λευκώματα. Ἔτσι ἀποφασίσθηκε νὰ ἐκδοθεῖ ὁ εὐχάριστος τόμος-λεύκωμα, ἀφιερωμένος στὴν Ἐκ-

κλησία καὶ τὸν κληρο γιὰ τὴν προσφορὰ τους στὸ Γένος.

Ὁ διακεκριμένος ἐκδότης τῆς Θεσσαλονίκης Χαράλαμπος Μπαρμπουνάκης ἀξίζει πολλῶν ἐπαίνων καὶ συγχαρητηρίων, ποὺ ἀνέλαβε τὴν ἐπανεκδόση ἐνὸς σπάνιου τόμου στὴ σημερινὴ πολὺ δύσκολη ἐποχὴ. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν εὐχαριστοῦμε θερμὰ ποὺ δέχθηκε πρόθυμα τὴν πρότασή μας νὰ δεῖ ξανά τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας μετὰ ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια ὁ ἐν λόγῳ τόμος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀξιόλογο καὶ διαχρονικὸ μνημειῶδες ἔργο καὶ πολῦτιμο ἐργαλεῖο γιὰ τοὺς ἱστορικούς.

Πασχάλης Βαλσαμίδης
Ἀν. Καθηγητῆς Δ.Π.Θ.

Δημήτριος Χοϊλούς,
«Μείνατε ἐν ἐμοί, ἵνα βότρυν φέρητε».
Τὸ ὁμιλητικὸ ἔργο τοῦ Μητροπολίτου
Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου Ἀποστόλου
Παπακωνσταντίνου (†2009),
ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2020,
σσ. 302.

Ἡ Ἐκκλησία, ἀκολουθώντας τὴν ἐντολὴ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, μεταφέρει τὸ μήνυμα τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως στοὺς ἐγγὺς καὶ τοὺς μακρὰν καὶ καλεῖ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ τὸ πιστέψουν νὰ βαπτισθοῦν καὶ νὰ γίνουν μέλη τοῦ Σώματός Του. Καὶ ἔως ὅτου γίνουν, τοὺς κατηγεῖ, τοὺς μυσταγωγεῖ καὶ στὴ συνέχεια ὡς μέλη τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας στηρίζει τὴν πίστη τους καὶ τοὺς οἰκοδομεῖ στὴν πνευματικὴ τους ζωὴ. Ὅλα αὐτὰ σημαίνουν πὼς ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι συνυφασμένη μὲ τὸ κήρυγμα ποὺ μεταφέρει τὸ μήνυμα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας πρῶτιστα μὲ τὴν ὁμιλία,

τὸν λόγο, τὴν προσλαλιά, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑμνογραφία καὶ τὶς ἄλλες μορφές τέχνης ποὺ μέσα στὴ σιωπὴ τους μεταφέρουν μὲ εὐγλωττο τρόπο τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Ὅσο ἀπαραίτητο εἶναι τὸ κήρυγμα γιὰ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας τόσο πιὸ εὐάλωτο γίνεται, διότι ὁ κήρυκας/ὀμιλητὴς ὀφείλει νὰ εἶναι σὲ διαρκῆ ἐργήγηση καὶ νὰ μεταδίδει τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου σὲ ἀνθρώπους ποὺ ἀνήκουν σὲ μία συγκεκριμένη ἐποχὴ μὲ τὶς δικές της ἀνησυχίες, ἀλλὰ μετέχουν στὴν ἴδια ἀναζήτηση γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ὑπέρβαση τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου. Στὴν ἐποχὴ μας ἡ θέση τοῦ ὀμιλητῆ καὶ ἡ ἐπιλογὴ ποὺ θὰ κάνει γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ κηρύγματός του γίνεται ἀκόμη πιὸ δύσκολη, ἂν λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψιν του ὅτι στοὺς ἀχροατὲς τῶν κηρυγμάτων συχνὰ ὑπάρχει ἄγνοια γιὰ τὰ θεμελιώδη τῆς πίστεως, ὅχι σπάνια σύγχυση ἢ ἀκόμη καὶ δοκησιοσοφία. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἀνάγκη γιὰ πνευματικὴ τροφή καὶ ἐνδυνάμωση τῆς πίστεως, ἰδίως ὅταν ἡ μετάδοση ἐνὸς κηρύγματος ὑπερβαίνει τὰ ὅρια ἐνὸς συγκεκριμένου ἐκκλησιασματος καὶ φθάνει σὲ πολλαπλοὺς καὶ ἀπροσδιόριστους ἀποδέκτες, ὅπως συμβαίνει ὅταν μεταδίδεται ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, μὲ ποικίλους ἀγωγοὺς ἐπικοινωνίας.

Ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου κυρὸς Ἀπόστολος Παπακωνσταντίνου (†2009), ἔμπειρος ποιμένας καὶ κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου ἐπὶ πολλὰς δεκαετίες, μὲ πλούσια πνευματικὰ ἐφόδια, λιπαρὴ γνώση τῆς Γραφῆς καὶ τῆς πατερικῆς σκέψεως, φιλόσοφος νοῦς ὡς πρὸς τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καὶ τὴν πορεία τοῦ κόσμου, ἐπέλεξε νὰ ἐξηγήσει στὸ ἐκκλησιασμα τῆς Ἐπαρχίας του τὸ μυστήριο τῆς

θείας Οἰκονομίας καὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας μὲ ἀπλᾶ λόγια, γλαφυρὸ ὕφος, παραστατικὲς εἰκόνες.

Ὁ Δημήτρης Χοϊλούς, μὲ τὸ ἰδιαίτερο ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ μετάδοση τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου μὲ τὶς ἐργασίες του γιὰ τὰ ταφικὰ ἐπιγράμματα καὶ τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία, στὴν πρόσφατη αὐτὴ μελέτη του, ἀναδεικνύει τὶς θεολογικὲς θέσεις τοῦ μακαριστοῦ Ἐπισκόπου καὶ εἰδικώτερα τοῦ μηνύματος ποὺ ὁ ἴδιος ἐπεδίωκε νὰ μεταδώσει στὸ ἐκκλησιασμα τῶν ἐνοριῶν τῆς Ἐπαρχίας του καὶ στὴ συνέχεια στοὺς ἀναγνώστες τῶν κειμένων του. Ἡ ἔρευνά του αὐτὴ βασίζεται σὲ τέσσερα Ὁμιλίαρια – Κυριακοδρόμια τοῦ Ἀποστόλου Παπακωνσταντίνου, Μητροπολίτου Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου: 1) *Διακονία Λόγου*, Κιλκίς 1995· 2) *Σταυροαναστάσιμα Μηνύματα*, Κιλκίς 1997· 3) *Πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας*, Κιλκίς 2000 καὶ 4) *Πῶς θὰ πιστέψουν ἂν δὲν ἀκούσουν*·, ἐκδ. Ἀκριτάς, Θεσσαλονίκη 2001.

Ἡ θεολογικὴ σκέψη τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου καὶ ἡ ἐργήγηση του γιὰ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τοῦ ποιμνίου του ἀναδεικνύονται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν θεμάτων τοῦ ὀμιλητικοῦ του ἔργου, τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖ ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου. Ὁ ἀναγνώστης κατανοεῖ ὅτι ὁ μακαριστὸς Ἐπίσκοπος προσπαθεῖ νὰ μυσταγωγῆσει τοὺς ἀχροατὲς του στὸ μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ τοὺς προσκαλέσει νὰ γίνουν «σύσσωμοι» καὶ «σύναιμοι» τοῦ Χριστοῦ. Οἱ γραπτὲς αὐτὲς ὀμιλίες θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν μυσταγωγικὲς, μὲ ἀπώτερο στόχο τὸν ἐπανευαγγελισμό τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ σὲ μία ἐποχὴ ποὺ ἡ κατάρχηση τῆς Ἐκκλησίας ἔχει ἀρκετὰ ὑποχωρήσει.

Στὸ ὑπὸ παρουσίαση βιβλίο: «*Μείνατε ἐν ἐμοί, ἵνα βόθρυν φέρητε*». Τὸ ὁμιλητικὸ ἔργο τοῦ Μητροπολίτου Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου Ἀποστόλου Παπακωνσταντίνου (†2009), ἀναδεικνύεται ἡ ἔντονη ἐπιμονὴ τοῦ μακαριστοῦ Ἐπισκόπου νὰ μὴ μείνει κανένας ἀκροατῆς του ἀνυποψίαστος γιὰ τὸν Θεάνθρωπο Χριστό, τὴν ἐξαγιαστικὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴ ζωοποιὸ μετοχὴ στὴ θεία Εὐχαριστία. Μὲ τὸ ὁμιλητικὸ του ἔργο ὁ κυρὸς Ἀπόστολος μεταφέρει τὸ μήνυμα τῆς ἐλπίδας στοὺς πιστοὺς, μεταδίδει τὴν ἐμπειρία τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς καὶ ὁδηγεῖ στὴ θεία κοινωνία, ὅπου συναντᾶται ὁ Θεὸς μὲ τὸν ἄνθρωπο, καθὼς καὶ οἱ ἄνθρωποι μεταξὺ τους, μὲ τὸν Θεὸ Δημιουργὸ καὶ μὲ ὁλόκληρὴ τὴ Δημιουργία. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν προτείνει ἕναν ἄλλο τρόπο ζωῆς μέσα στὶς ποικίλες δοκιμασίαι τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἡ ὁποία ἀντλεῖ τὸ νόημά της ἀπὸ τὸν Σταυρὸ καὶ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποὺ καὶ τὰ δύο συνυπάρχουν, ὅπως ὁ ἴδιος μὲ πάθος κήρυττε: «Ὁ Χριστιανὸς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, σὲ τοῦτο τὸν κόσμον τῆς ματαιότητος, τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, ζῆ μὲ τὴν προσδοκία τῆς ἀναστάσεως καὶ ὄχι τοῦ θανάτου. Γιὰ τὸν Χριστιανὸ ὁ πρόσκαιρος σταυρὸς ποὺ σηκώνει μέσα του κλείνει πάντοτε τὴ δόξα τῆς ἀναστάσεως»¹.

Ταυτόχρονα ἡ ὑπὸ παρουσίαση ἐρευνητικὴ αὐτὴ ἐργασία τοῦ Δημήτρη Χοϊλοῦ ἀποτελεῖ ἕνα σχολιασμένο ὁμιλητικὸ ἐγχειρίδιο γιὰ ὅποιον ἐπιθυμεῖ νὰ λάβει παραδείγματα γιὰ τὴ διακονία τοῦ Λόγου ἐντὸς τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Ἡ διεισδυτικὴ προσέγγισιν τῶν ὁμιλητικῶν

κειμένων τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου Ἀποστόλου ἀποτελεῖ ὁδηγὸ ποὺ βοηθεῖ τὸν ἀναγνώστη νὰ συνειδητοποιεῖ τὸν ρόλο καὶ τὴ σπουδαιότητα τοῦ κηρύγματος γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ πιστοῦ, ἐφ' ὅσον ἐνισχύει τὴν πίστη του καὶ τὴ δεκτικότητά του στὴν ἐξαγιαστικὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ ἀναγνώστης τοῦ κειμένου γίνεται μάρτυρας τῆς θεολογικῆς καὶ ποιμαντικῆς ἀγωνίας ἐνὸς ἐπισκόπου γιὰ τοὺς πιστοὺς ποὺ ἐκκλησιάζονται καὶ γιὰ ἐκείνους ποὺ ἀπέχουν. Συγχρόνως ἀντιλαμβάνεται μία δομικὴ πρότασιν γιὰ τὴν παραδοσιακὴ μορφή τῆς ἀνώτερης ὁμιλίας, ὅπου μὲ σύντομο τρόπο ἀναλύεται μία θέση/παράθεμα ἀπὸ τὸ εὐαγγελικὸ ἢ ἀποστολικὸ ἀνάγνωσμα τῆς Κυριακῆς μὲ βάση τὴν ἁγία Γραφή καὶ τὴν πατερικὴ θεολογία, ἐνῶ προτάσσεται μία ἐπιγραμματικὴ ἀναφορὰ στὸ περιεχόμενο τοῦ ἀναγνώσματος στὴν ἀρχὴ καὶ ἡ σύντομη ὁμιλία ἀνακεφαλαιώνεται μὲ μία προτροπή.

Τὸ βιβλίο χωρίζεται σὲ τέσσερα κεφάλαια: Στὸ Α' Κεφάλαιο μὲ τίτλο: «Ὁ Μητροπολίτης Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου Ἀπόστολος Παπακωνσταντίνου (1924-2009)» παρατίθεται ἐν συντομίᾳ ἡ βιογραφία του: τὰ παιδικὰ καὶ νεανικά του χρόνια, ἡ διακονία του στὴ Μητρόπολη Ζακύνθου (1967-1974), τὰ δύσκολα χρόνια τῆς ἐξορίας ἀπὸ τὴ μητροπολιτικὴ του Ἐπαρχία, ἡ παραμονὴ του στὴν Κοζάνη καὶ ἡ ποιμαντικὴ προσέγγισιν τῶν νέων στὶς κατασκηνώσεις στὸν Πτελεὸ Μαγνησίας (1974-1991) καὶ τέλος ἡ ἀρχιερατεία του στὴ Μητρόπολη Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου καὶ οἱ δραστηριότητες

1. Ἀπόστολος Παπακωνσταντίνου, Μητροπολίτης Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου, *Πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας*, Κιλκίς 2000, σ. 14.

πού ανέπτυξε εκεί. Στο Β' Κεφάλαιο με τίτλο: «*Ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ μέλη της*» παρουσιάζονται τὰ κείμενα πού διδάσκουν τοὺς πιστοὺς μὲ ἀπλὸ τρόπο βιβλικὴ τεκμηρίωση καὶ εὐχαριστιακὴ προοπτικὴ γιὰ το δύσκολο καὶ ἐν πολλοῖς συγκεχυμένο θέμα τῆς Ἐκκλησιολογίας: τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ὁ σκοπὸς της, ὁ Χριστὸς ὡς ἡ κεφαλὴ της, ἡ ἐνότητα τῶν πιστῶν ὡς δεσμὸς πού διασφαλίζεται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ἡ θεία Εὐχαριστία ὡς κέντρο τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν, ἡ Ἐκκλησία ὡς ὁ φορέας τῆς ἀληθείας, καθὼς καὶ πτυχὲς τῆς εὐχαριστιακῆς Θεολογίας. Ἐπίσης προσεγγίζεται τὸ μυστήριό τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ἡ διακονία τῆς ἱεροσύνης καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἱεραποστολῆς. Στο Γ' Κεφάλαιο μὲ τίτλο: «*Τὰ ἱερά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας*» ἐπισημαίνονται τὰ παραθέματα ἀπὸ τὰ τέσσερα Ὁμιλιάρια, πού ὑπενθυμίζουν στοὺς πιστοὺς τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸ μυστήριό τοῦ βαπτίσματος καὶ τὴν παράδοση τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ, γιὰ τὴ μετάνοια καὶ τὴ δύναμή της, πού εἶναι δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ μυστήριό τῆς πίστεως καὶ τῆς προσευχῆς, τὴν ἀγιότητα καὶ τὸ μυστήριό τοῦ θανάτου ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν. Στο Δ' Κεφάλαιο μὲ τίτλο: «*Ἰδιαιτέρα Ποιμαντικὰ Προβλήματα*» ὁ συγγραφέας σταχυολογεῖ καὶ εὐστοχα ἀναλύει τίς θέσεις τοῦ Ἐπισκόπου γιὰ σύγχρονα κοινωνικὰ ζητήματα, μὲ ιδιαίτερη ἔμφαση στὴ νεολαία καὶ τὸν ρόλο τῶν λαϊκῶν στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου σημαντικὴ εἶναι ἡ θέση τῶν γυναικῶν. Στο Ε' Κεφάλαιο μὲ τίτλο: «*Οἱ ἀρετὲς τοῦ Χριστιανοῦ*» καταγράφονται ἀπὸ τὰ τέσσερα Ὁμιλιάρια οἱ προτροπὲς τοῦ Ἐπισκόπου πρὸς τὸ ποίμνιο καὶ εὐρύτερα πρὸς τοὺς

ἀναγνώστες του γιὰ τὴν ἐλπίδα, τὴ νηστεία, τὴν ἀγάπη καὶ τὴ συγγνώμη. Ἡ ἐλπίδα θεμελιώνεται στὸ πρόσωπο τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ καὶ μαζὶ μὲ τὴν πίστη εἶναι ἡ ἀπάντηση στὰ ἀδιέξοδα τῶν ἀνθρώπων. Ἡ νηστεία ἐπικεντρώνεται κυρίως στὴν ἄσκηση κατὰ τῶν παθῶν καὶ ἔχει κοινωνικὴ διάσταση μὲ τὴν ἀποφυγὴ τοῦ φθόνου καὶ τῆς ἀρπαγῆς. Στὴν ἐνότητα τῆς ἀγάπης περιλαμβάνεται ἡ θυσιαστικὴ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἡ οἰκουμενικότητα καὶ ἡ ἀνιδιοτέλεια τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ ἡ ἀπάντησή της στὰ σύγχρονα κοινωνικὰ προβλήματα. Τέλος παρουσιάζεται ἡ δύναμη τῆς συγγνώμης, πού εἶναι δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ κοινωνικὴ σημασία της καὶ ὁ Χριστὸς ὡς πρότυπο τῆς συγγνώμης.

Συνοφίζοντας, τὸ ὑπὸ παρουσίαση βιβλίό τοῦ Δημήτρη Χοιλῶ προσφέρει στὸν ἀναγνώστη ἕναν δημιουργικὸ τρόπο προσέγγισης ὁμιλητικῶν κειμένων καὶ γνωστοποιεῖ εὐρύτερα ὁμιλητικὰ κείμενα ἐνὸς Ἐπισκόπου πού, μὲ ἐπίγνωση τῆς ποιμαντικῆς του εὐθύνης, ἀγωνίσθηκε γιὰ νὰ ἀφυπνίσει τὸ ἐκκλησίασμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ διάσταση τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, συμμετέχοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο στὸ γενικὸ προσκλητήριο γιὰ τὸν ἐπανευαγγελισμὸ τῆς κοινωνίας.

«Ὅταν ἐμεῖς ὁμολογοῦμε ὅτι προσδοκοῦμε ἀνάστασιν νεκρῶν, δὲν πιστεύουμε σὲ ἕνα μόνον γεγονός πού θὰ συμβεῖ στὴ συντέλεια τῶν αἰώνων, ἀλλὰ ἐδῶ καὶ τώρα μέσα στὴ φθαρτότητα, στὶς πίκρες, στὰ βάσανα, τὰ ποικίλα προβλήματα καὶ τὰ ἀδιέξοδά μας, μέσα στὴν ψυχοφθόρα καθημερινότητα»².

Γεώργιος Σαμουράκης
Δρ. Θεολογίας Α.Π.Θ.

2. Μητροπολίτης Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου Ἀπόστολος Παπακωνσταντίνου (2019).